

1988. –143 с.
5. Маркова А.К. Актуальные проблемы психологии труда учителя // Советская педагогика. – №6. – С. 56-64.
6. Пичурин В.В. Структура и динамика жизненной позиции личности студента педвуза: Дис. ... канд. психол. наук. –К., 1992. –155 с.
7. Социально - профессиональная ориентация студенчества: / Сб. статей / Ин - т философии , социологии и права АН Лит. ССР (и др.); / Отв. ред. М.Титма. – Вильнюс: Б.и., 1981. – 229 с.
8. Социальные перемещения в студенчество: (На материалах социол. исслед. в Сов. Прибалтике) / Отв. ред. М.Х.Титма. – Вильнюс: Минтис, 1982. – 277 с.
9. Социология молодежи: Учебник /Под ред. проф. В.Т.Лисовского. –СПб: Изд - во С. – Петербургского ун -та, 1996. – 460 с.
10. Яремчук С.В. Формування професійно-психологічної спрямованості майбутнього вчителя: Автореф. ... канд. психол. наук. – К., 1999. – 18с.

In the article the theoretical analysis of problem of becoming of the professional valued orientations of future teacher is given in the process of socialization, reflected the results of psychological research in relation to the valued orientations of future specialists.

Keywords: valued orientations, professional values, socialization, professional self-determination, vital way.

Отримано 06.03.2009

УДК 159.922.32

А.М. Маслюк

ФЕНОМЕН ДУХОВНОГО ЗАЦПЕНІННЯ: ПСИХІЧНІ СТАНИ ЛЮДИНИ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядається феномен духовності, а саме: трансформації душевних станів, релігійного буття людини як наслідок політики тоталітарного режиму відносно українського народу в 30-х роках ХХ століття. Аналізуються культурні,

психологічні аспекти означеної проблематики.

Ключові слова: духовне заціпеніння, кризова ситуація, релігія, свідомість, тривога.

В статье рассматривается феномен духовности, а именно: трансформации душевных состояний религиозного бытия человека как следствие политики тоталитарного режима относительно украинского народа в 30-х годах XX столетия. Анализируются культурные, психологические аспекты обозначенной проблематики.

Ключевые слова: духовное оцепинение, кризисная ситуация, религия, сознание, тривога.

Постановка проблеми. Суспільно-політична криза сьогодення детермінована пролонгованим наслідком руйнації сакрального, ментального базису українського народу, одним з найпомітніших проявів чого є фінансово-економічні виклики XXI століття. Історико-психологічне осмислення подій довготривалої фізіологічної депривації 30-х років XX століття, необхідна умова розуміння спрямованості шляху цілої нації, окремої людини. Неможливо віднайти життєдайні сили для розвитку особистості у майбутньому, не вивчивши минулого, і психологічні практики підтверджують цю аксіому. М. Стерн описує такий феномен, як «психічне заціпеніння», що супутнє стану «піку тривоги». Він виникає внаслідок відчуття суб'єктом руйнування навколишнього світу. Індивід «не в змозі сприймати себе у світі живих, утрачає здатність установлювати люблячі, людські зв'язки, що є наслідком пережитої інфантильної травми» [4, с. 304]. Серед низки концептуальних аспектів проблеми особливе місце посідає характеристика духовних станів людини. Попередні дослідження дають підстави формулювати його як «духовне заціпеніння».

Актуальність теми є очевидною, тому ми розглянемо такий аспект проблеми, як феномен духовного заціпеніння людини у роки голодомору в Україні XX століття.

Мета статті. З'ясувати теоретичні основи духовного заціпеніння як руйнуючого наслідку дій тоталітарного режиму 30-х років XX століття в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кризові ситуації, що переживаються людиною, у багатьох випадках не тільки потенціюють розвиток психічних і поведінкових розладів, але й змінюють життєвий шлях і особисту перспективу, а також деформують світоглядну концепцію життя людини. Цей сценарій

розвитку особливо характерний для соціально-детермінованих і пролонгованих у часі стресових ситуацій історичного масштабу, до яких ми відносимо й події довготривалої фізіологічної депривації на початку ХХ століття в Україні.

Відомо, що природа людини біосоціальна й формується, видозмінюється постійно, включаючись у соціальні взаємовідносини, які детермінують внутрішні трансформаційні процеси. До макросоціальних чинників, які підштовхують до кризових новоутворень, відносяться такі, що формують впродовж декількох поколінь ментальність нації, її морально-етичні традиційні настановлення й ідеали. Адже чужа воля нав'язана іззовні тоталітарною ідеологією, призвела до зміни національної свідомості, життєвих мотивацій, генези українського народу і носила характер тривалої хронічної психотравми, яка поступово змінювала і погіршувала психологічний стан нації загалом, що сприяло розвитку психічних і поведінкових розладів.

Вивчаючи соціальні етнокультурні особливості різних народів у другій половині 80-х років ХХ століття Хофстід прийшов до висновку, що для різних національностей характерний різний тип мотивацій [12].

До першої вибірки були віднесені американці, британці, австралійці, ірландці. Вони «мотивовані на досягнення». Для них характерне прагнення до лідерства, багатства, раціоналізм, у яких пріоритетною проблемою є матеріальні цінності.

До другої вибірки – мешканці Австрії, Японії, Бельгії, Італії, Греції, які спрямовані на «захисну мотивацію» і цінують, перш за все, стабільність і традиції, ретельно захищаючи свій світ від посягань ззовні.

До третьої – мешканці Іспанії, Бразилії, Чилі, Ізраїлю, України, Туреччини, Росії. Для яких характерний «зрівняльний підхід», тобто є бажання поліпшити якість життя, але при цьому «нічого не міняти, щоб не стало гірше».

І четверта вибірка – це мешканці країн Скандинавії, які «соціально мотивовані», їх пріоритетним завданням є постійне, неухильне поліпшення якості життя.

Формування своєрідної сучасної мотиваційної моделі України ми пов'язуємо з тривалими негативними соціально-політичними, соціокультурними, економічними, історико-психологічними тенденціями, які спричинили зміни масової свідомості нації, порушили сакральні атрибути духовності народу.

Мислитель Л. М. Толстой вважав найкращими з людей тих, хто живе переважно своїми думками і чужими почуттями, і

найгіршою такою людиною, яка егоїстично орієнтована на себе, і підкоряється не істині, а вигоді. Як це не прикро звучить, але мораль сучасного українця тяжіє до егоїстичних матеріальних цінностей. Відповідно до нових умов існування розвивається і духовність нації, як фундаментальний фактор розвитку суспільства. Під мораллю, ми розуміємо, перелік певних правил вироблених в суспільстві. У філософській і психологічній літературі такі вчені як Л. Божович,

І. Кон, В. Мухіна виокремлюють три рівні моральної свідомості:

1. доморальний рівень, якому притаманні егоїстичні потяги індивіда;

2. конвенційний рівень – з орієнтацією на задані зовнішні норми суспільства;

3. автономна мораль - характеризується спрямованістю на стійку систему внутрішніх орієнтацій (страх, совість тощо).

Таким чином, «на доморальному рівні «правильна» поведінка забезпечується очікуванням можливого покарання або схвалення. На конвенційному рівні моралі – потребою у схваленні з боку значущих людей і страхом їхнього осуду. І на автономному рівні - індивід потребує логічного обґрунтування моральних вимог і визнає наявність існування інтересів інших людей. Автономна мораль обтяжена совістю і почуттям провини. Формування стійких моральних принципів особистості пов'язане з розвитком духовності, совісті, внутрішньої регуляції поведінки» [3, с. 296-298].

Відомо, що однією з ключових підвалин духовності народу була і залишається релігія. Релігія, у руслі психоаналізу, є «специфічною формою світогляду», однак, ми вважаємо, що у даному визначенні не показана багатогранність поняття «релігії», а висвітлено її лише частково та фрагментарно. Тому постає необхідність звернутися до інших джерел: «форма суспільної свідомості та індивідуального світогляду, що ґрунтується на вірі в існування надприродного світлого початку, яке створило матеріальний світ і може волюнтаристично втручатися у перебіг подій у ньому, в його закономірності та причинно-наслідкові зв'язки» [1, с. 71]. Ми солідаризуємося з автором, який точно і лаконічно охарактеризував дефініцію «релігія». Це внутрішнє відчуття суб'єкта, для якого є характерною глибока непохитна віра у вищу силу, що керує його долею. Така сила має абсолютну владу над віруючим, вимагає від нього поклоніння та беззаперечної слухняності, покірності, адже гріховність карається пекельними

стражданнями та смертю. Беззаперечним авторитетом була для віруючого церква, яка через почуття гріховності, страху смерті, давала відчуття внутрішнього спокою та захищеності.

Що ж відбувалося з релігією в Україні в зламні 30-ті роки минулого століття? Її намагалися знищити разом з традиційною селянською культурою, тому що вона затримувала загальний культурний соціалістичний розвиток. З історичних документів відомо, що руйнація релігії була першочерговим завданням комуністичного устрою. Так, у травні 1928 року ЦК КП(б)У приймає постанову, в якій йдеться „про релігійний рух та антирелігійну пропаганду”.

Чи можна так радикально змінити релігійні тисячолітні внутрішні переконання українського соціуму за такий короткий час? Виявляється, можна. Навіть князь Володимир, маючи безмежну силу і владу на Київському престолі, мав мудрість залишити значну частину язичницьких обрядів, проводячи хрещення Русі. Сучасні філософи пишуть: «...наша традиційна предківська віра не була тупиковим шляхом у розвитку світогляду й духовної культури народу. Християнство перервало своєрідний процес становлення української культури... тривалий час ще зберігалися зародки космогонічних і космологічних уявлень... в поглядах на людину, душу характерним був дуалізм. Навіть весь понятійний апарат був використаний і перенесений до християнства зі старої віри» [10, с. 7-15]. Ці стародавні язичницькі обряди, що дійшли до наших часів (Різдвяні свята, Вербна неділя, Івана Купала тощо) – суттєва складова і сучасного життя, зокрема, кожного року етнофестиваль «Країна мрій» О. Скрипки відвідує все більше громадян різного віку і соціального статусу. Виходить, що в сакральних струнах душі сучасників обряди знаходять свої відголоски. Відбувається поступове відродження духовності нації, ми припускаємо, що у свідомості людини на генетичному рівні зберігаються сліди міжпоколінного духовного зв'язку. Е. А. Донченко в монографії «Фрактальна психологія» зазначає: «Народ – це не просто сукупність індивідів і груп. Це надумане століттями поле, яке породжує особливу людину – психофрактал цього поля. Руйнування цього поля – все одно, що перетворити мільйони людських життів в ніщо, в розмити і безформову масу... Не існує людини без власних кордонів, історії, культури...» [2, с. 271].

Перетворити український народ на «розмити і безформову масу», зруйнувати релігійну складову духовного світу нації, це надскладне завдання спробували, в черговий зламний момент

історії України, виконати і в 30-х роках ХХ століття. У червні 1928 року за підтримки Народного комісаріату освіти відбувається перший Всеукраїнський з'їзд безбожників, який ухвалює рішення про утворення «Спілки войовничих безвірників». У своїй монографії

А. Куліш відмічає критичний стан українського селянина, заціпеніння життя в селах, внаслідок панування комуністичної влади. Проте навіть надзвичайна довготривала фізіологічна депривація, страждання, смерть та насильницьке нав'язування нових цінностей, не змусили селян забути свої традиції, вірування, які споконвіку передавалися від покоління до покоління. Зокрема, дослідник згадує про відзначення релігійних свят у 1933 році, коли люди обмінювали останні родинні сорочки «на їжу для Великодня» [5].

Не лише священнослужителі й всі, хто так чи інакше був пов'язаний з церквою, переслідувалися більшовицькою владою. В інформаційних джерелах того періоду друкували великі списки людей, які зрікалися своїх батьків-священиків. Яке ж було духовне заціпеніння наляканих людей, коли нещадно спаплюжувалися найсвятіші батьківсько-родинні зв'язки між людьми? Фізіологічно суб'єкт, який потрапляв в умови «катастрофи», виявляв нездатність адекватно реагувати на зовнішні стимули і відчував загрозу для свого існування, як на фізичному рівні так і на психологічному. Досить часто, селян, які виступали на захист церкви чи священика, заарештовували або висилали. К. Гольдштейн наголошує, що руйнування життєво важливих цінностей індивіда може призвести його до психологічної смерті. Під психологічною смертю автор розуміє «загрозу для цінностей, із якими організм ототожнює своє існування, втрату здатності адаптуватися, обмеження контактів з оточенням до такої міри, щоб була можливість адекватно використовувати свої здібності для уникнення катастрофічної ситуації» [7, с. 18]. Тривога дезадаптує індивіда, зумовлюючи його регресію до інфантильності, тим самим обмежуючи суб'єкта і перетворюючи його на беззахисну істоту. Близької позиції дотримуються М. Стерн та А. Гудман. Автори наголошують, що відчуття загрози смерті засноване на інфантильних переживаннях, М. Стерн стверджує, що інфантильні переживання є своєрідною «біотравмою». Біотравма виникає у суб'єкта, що пережив травму [4]. Вказується, що тривога та страх смерті є базальними почуттями у психіці суб'єкта, вони актуалізуються під час психологічної травми, порушуючи психічний баланс у бік дезадаптації. Зокрема, очевидці стверджують, що створивши в їхніх селах клуби на базі

церков, дівчат насильно змушували їх відвідувати, а саме, заганяли дівчат і примушували, щоб ті танцювали в церкві.

Під дією страху смерті, швидкоплинно протікали деградаційні психічні процеси, внаслідок чого, молода дівчина, відчуваючи сором, докори сумління в глибинних структурах психіки, танцювала на святому місці. Особистість переживала всепроникне відчуття самотності, безпорадності, ізольованості у ворожому світі і головне втрачала віру. За твердженням К. Г. Юнга, муки та страждання, які переживає суб'єкт, сприймаються віруючими як вияв найвищої заданості Богу, вони є еталоном людського життя. Дослідник пише: «Символ християнського розп'яття виражає вічні істини та тортури, виступає еталоном людського життя. Тому особистість, яка прагне єднання з богом, у будь-якому випадку зустрінеться з перепонами, що, перш за все, будуть знаходитися в ній самій, у її тіні, індивідуальній реальності, колективному несвідомому» [11, с. 287]. Для релігії є характерною готовність до страждань як єдино можливого шляху зняття тягара провини за власну гріховність. Віруючий єднається з Богом через переживання страждань. Ми припускаємо, що переважна більшість віруючих людей запитувала себе і Бога: «Чому відбувається це зло? Чому гинуть діти і за що ми так прогнівили Всевишнього, що послав на нас такі страждання?». І не знаходили відповіді. Це дуже важливий момент. По-перше, людина не отримувала зворотнього зв'язку від духовного спілкування (заборона релігії), а по-друге – це є точкою відліку внутрішнього протистояння сакрального і нав'язаного ззовні: безперспективність, беззмістовність життя, страх смерті підривали духовну основу людини.

Український селянин вірив в небесний рай, де відбувається зустріч із померлими родичами, поклоніння богам як очищення від гріховності є неусвідомленими виявами страху смерті. Шляхом відступу від реальності віруючий звільняється від страху смерті, душевного болю та страждань. Таке звільнення є ілюзорним, адже страх смерті не зникає, він трансформується у віру в потойбічне існування, а дотримання обмежень та здійснення ритуалів і обрядів виступають запорукою душевного спокою суб'єкта.

Так, в 1933 році під різними приводами почали руйнувати церкви, майно спалювали, разом із дзвонами знімали хрести, нищили іконостаси. Деякі селяни та служники релігійного культу забирали чаші, хрести, ікони додому та переховували, сподіваючись на відродження інституту церкви. Цвинтарі біля храмів духовності було сплюндровано, оскільки активісти шукали в могилах матеріальні коштовності. Духовне віроломство над

святиною обурювало віруючих і, нерідко, викликало рішучий опір населення. Такі дії сільської спільноти оголошувалися куркульською протидією колективізації і жорстоко придушувалися. Незмога селян фізично завадити знищенню церков, викликала в них вербальну реакцію відчаю (плакали, кляли). Отже, людину позбавляли фундаментальних духовних цінностей, а натомість пропонували бездуховну тоталітарну життєву перспективу. І звичайно, що наслідки таких дій для нації (фізично - знищено декілька мільйонів людей, а духовно?) ще потребують подальших наукових розробок, уточнень.

Негативним прикладом пролонгованих в часі кризових дій може слугувати аварія на ЧАЕС 1986 року. Наслідки радіаційного лиха періодично досліджуються вченими. Л. Юрьєва зазначає, що відбулося погіршення здоров'я, змінилися соціальні відносини, з'явилося почуття неповноцінності, безпорадності, матеріальні труднощі сприяють зростанню дратівливості, агресивності, байдужості до всього, що відбувається навколо. Майбутнє має негативне спрямування, а саме мало - перспективний період життя, найчастіше розмитий і невизначений. Головна мета, яку ставила людина перед собою, у першу чергу була спрямована на фізичне одужання. Відбуваються зміни в ієрархії потреб і в мотиваційній сфері: потреби в безпеці, почутті захищеності від життєвих невдач, надмірна заклопотаність своїм здоров'ям переважають над потребами самоактуалізації й реалізації своїх здібностей. Отже, зміщуються акценти у світогляді людей, події, пов'язані з аварією на ЧАЕС, через 10 років залишаються найактуальнішими в житті ліквідаторів аварії, а в більшості досліджуваних вони відбуваються в психологічному часі «зараз» [12].

Р. Ліфтон стверджував, що суб'єкт, який пережив пік тривоги, має тимчасове відчуття пригніченості реальності. Дослідник так пояснює виникнення цього відчуття: «... для того, щоб уникнути відчуття психічної смерті, тобто втрати реальності, суб'єкт переживає зворотню форму символічної смерті» [4, с. 301-302]. Подібним до переживання символічної смерті є «стан капітуляції», для якого характерні відчуття безпомічності, емоційне омертвіння та зануреність у трагічну печаль, що виступає захистом від «всепоглинаючої» тривоги [4].

Г. Крістал зауважував, що суб'єкт, який пережив «власну смертність» та безпомічність, як і інша жива істота, не в змозі залишитися таким, яким він був до пережитого потрясіння. Дослідник стверджує: «Реконструкція свого відчуття безпеки чи, навіть, віри, вже ніколи не буде повною, ніби це потрясіння є

основою для чорного фону, в якому буде проходити подальше існування індивіда...» [4, с. 337]. Наприклад, людина намагалася вижити в голодні роки за будь-яку ціну (крадіжки, канібалізм, тотальна брехня), попираючи традиційні моральні цінності, що призводили до подальшого духовного заціпеніння. Проте були випадки, коли людина спасала від голодної смерті інших (вчителі в школах, родичі...), адже християнство навчає нас, що сенс життя полягає в тому, щоб до кінця буття стати кращим, ніж був.

Е. Кюблер-Росс, вивчаючи проблеми танатології, відмічала зміни у світогляді людини на межі смерті і опублікувала збірник «Смерть – остання стадія росту», тим самим наводячи приклади відродження і знаходження сенсу існування в останній період свого життя. Навіть сама Е. Кюблер-Росс зазначала, що була б щасливою померти від раку і пережити духовний підйом особистості, який пов'язаний з останньою хворобою, останнім шансом життя. Зазначимо, що це були переважно рідкісні випадки, ніж закономірність під час довготривалої фізіологічної депривації.

Безпека є базальною у психіці суб'єкта, вона ґрунтується на соціальних щаблях, вірі у власну силу, що й і утримує внутрішній спокій індивіда. Така віра включає в себе набір ілюзій, які зумовлюють відчуття безсмертя та сприяють нівелюванню почуття небезпеки. Г. Крістал дійшов такого висновку: «ілюзорне відчуття безпеки – основа нормального функціонування індивіда» [4, с. 345]. Р. Ліфтон описує різні способи реагування суб'єкта на втрату відчуття безпеки. Зокрема, капітуляція під час неминучої небезпеки характеризується втратою відчуття безпеки та надії на існування, що може зруйнувати особистість суб'єкта, породивши в нього пасивність, відчай, покірливість, байдужість до життя. Під час голодомору людина не мала можливості задовольнити свої вітальні (життєзабезпечуючі) потреби, відбувалося тривале маніпулювання свідомістю радянською пропагандою з нав'язуванням тоталітарної ідеології. Тим самим, за короткий проміжок часу, були трансформовані прадавні ментальні атрибути традиційної культури українського народу.

Тенденція до психічної смерті характеризується відчуттям спустошеності, блокуванням емоцій, регресією та деградацією. Б. Мюррей зазначав: «... для цієї реакції характерно відчуття повного омертвіння чи припинення соціального життя, сприйняття об'єктивного світу як омертвілого, що є еквівалентом духовної смерті... Схильність омертвляти живе знаходить вияв у знищенні паростків життя індивіда, ніби він став порожнім, спустошеним у самій серцевині свого буття» [4, с. 339], що призводить до

виснаження життєвих ресурсів, «розриву життєвої лінії», «втрати особистості» [4, с. 340]. Цей стан може характеризуватися як відмова в задоволенні потреб, він виникає в результаті деструкції базисної довіри. За такого стану люди можуть вважати себе «померлими для світу». Так,

Я. І. Мандрик [6], у книзі «Культура українського села в період сталінізму. 1929-1938 рр.», акцентував увагу на духовному спустошенні українського народу. Постійний страх, психологічне заціпеніння особистості, тотальний контроль за поведінкою, деформація суспільної моралі, які мали негативний вплив на українську спільноту. Дослідник вважає, що зміна релігійної парадигми насильна робота в дні церковних свят, в час церковних відправ, влаштування в культосвітніх закладах різних радянських свят мали на меті остаточно і безповоротно підкорити непокірного селянина новому політичному устрою. Це насилля призвело до значного руйнування духовного життя нації загалом.

До руйнації релігійного базису народу, переживання страждання давало людині віру у краще майбутнє, вона сприймала це випробування як загартування. Б. Спіноза зауважує, що суб'єкту притаманне вагання між надією на життя, сповнене радістю, та страхом його втратити – це пояснює схильність суб'єкта вірити будь-чому. Такий страх підтримує та зберігає віру в саме найнеприродніше [9]. Тенденції до життя та смерті діють водночас: рятуючись від страху смерті, віруючий покладається на віру в надприродне. Релігійність суб'єкта тісно пов'язана із страхом смерті, а віра в потойбічний світ виступає засобом звільнення від тривожності перед небуттям. Тому віра породжує впевненість у власному безсмерті та зводить проблему смертності суб'єкта нанівець, виконуючи функцію відродження.

Висновки. Отже, в 30-х роках ХХ століття в Україні відбувалися кардинальні процеси духовного заціпеніння особистості і знищення української спільноти загалом. До макросоціальних чинників, що генерують кризові новоутворення, відносяться чинники, що формують впродовж декількох поколінь ментальність нації, її морально-етичні традиційні настановлення й ідеали. Адже чужа воля нав'язана іззовні тоталітарною ідеологією, призвела до зміни національної свідомості, мотивації, психогенези українського народу і носила характер тривалої хронічної психотравми, яка поступово змінювала і погіршувала психологічний стан нації, що сприяло розвитку психічних і поведінкових розладів.

Слід зазначити, що визначальним оберегом духовної скарбниці

народу була релігія. Саме знищення релігійного базису (сакрального), світотворення нації - першочергове завданням тоталітарного устрою. Гвалтування духовності українського народу здійснювалося шляхом руйнування інституту церкви. Це зумовило духовне заціпеніння, душевні страждання, які викликали глибокі переживання реальності, страх смерті, деформацію моральних канонів суспільства (брехня, крадіжки, доноси тощо), зникнення власного самоусвідомлення, самоідентифікації, нівелювання психічної природи етнічного, національної свідомості. Історико-психологічне вивчення зламних, фізіологічно депривуючих років, допоможе нам зрозуміти родові корені національного життя, відчувати істинний шлях до витоків національної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Большой толковый психологический словарь: В 2-х т. / [ред. А. Ребер]. – М., 2000. – Т. 2. – 560 с.
2. Донченко Е. А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни) / Елена Андреевна Донченко. – К.: Знання, 2005. – 323 с.
3. Кон И. С. Открытия «я» / Игорь Сергеевич Кон. – М., 1978. – 368 с.
4. Кристал Г. Интеграция и самоисцеление. Аффект, травма и алекситимия / Г. Кристал, Дж. Кристал. – М.: Ин-т общегуманитарных исследований, 2006. – 800 с.
5. Куліш А. Ф. Геноцид. Голодомор 1932-1933. Причини, жертви, злочинці / А. Ф. Куліш – К., Х.: Просвіта, 2001. – 88 с. – (Асоціація дослідників голодоморів в Україні).
6. Мандрик Я. І. Культура українського села в період сталінізму. 1929 – 1938 рр. / Ярослав Іванович Мандрик. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 215.
7. Мэй Р. Смысл тревоги / Роло Мэй. – М.: Класс, 2001. – 384 с.
8. Словарь практического психолога / [сост. С.Ю.Головин]. – Минск: Харвест, 1997. – 800 с.
9. Спиноза Б. Избранные произведения / Б. Спиноза. – М., 1957. – Т. 2. – С. 7-8.
10. Федів О. Ю., Мозгова Н. Г. Історія української філософії: Навч. посібник / О. Ю. Федів, Н. Г. Мозгова. – К.: Україна, 2001. – 510 с.
11. Юнг К. Г. Практика психотерапии / Карл Густав Юнг ; [пер. А. А. Спектор]. – Мн.: Харвест, 2003. – 384 с.

12. Юрьева Л. Н. Кризисные состояния [Электронный ресурс] / Л. Н. Юрьева. – Днепропетровск: Арт – Пресс, 1998. – 162 с. -
Режим доступа к кн.:
http://www.krotov.info/libr_min/yu/yuryeva/yur_06.html

The phenomenon of spirituality is examined in the article, namely transformations of the emotional states, religious life of man, as a result of policy of the totalitarian mode in relation to the Ukrainian people in 30th of XX age. The cultural, psychological aspects of noted problematiki are analysed.

Key words: spiritual stupor, crisis situation, religion, consciousness, alarm.

Отримано 23.03.2009

УДК 159.923.2

Л.П. Мельник

ОСОБЛИВОСТІ СЕНСУ ЖИТТЯ В ЮНАЦЬКОМУ ТА СЕРЕДНЬОМУ ВІЦІ

У статті аналізується поняття сенсу життя людини, визначаються особливості сенсу життя в юнацькому та середньому віці.

Ключові слова: сенс життя, юнаки, особи середнього віку.

В статье анализируется понятие смысла жизни человека, определяются особенности смысла жизни в юношеском и среднем возрасте.

Ключевые слова: смысл жизни, юноши, лица среднего возраста.

У період соціокультурних змін в країні загострюється проблема глибинного переживання пошуку або втрати сенсу життя людиною.

В останнє десятиліття вчені зі зростаючою активністю досліджують різні аспекти проблеми сенсу життя (Б. З. Братусь,